

تجلی آیات و روایات در اشعار خاقانی

علی قلی زاده اندی

خاقانی شاعر نامدار ایرانی در سده ششم هجری در شروان متولد شد پدرش علی نام داشت و درودگر بود. مادرش نیز مسیحی و طباح بوده است.

خاقانی در شمار شاعران محدودی است که از قرآن و حدیث و الفاظ و مضامین آن دو به اقسام گوناگون بهره‌برداری کرده‌اند و با توجه به دیوان خاقانی به روشنی برمی‌آید که خاقانی مرد دین است و با نوآوری در دین شدیداً مخالف است. اینک به برخی از موارد تأثیرپذیری‌ها از آیه‌های قرآنی و احادیث اشاره می‌کنیم:

نسبت از علم گیر خاقانی	که بقا شاخ علم را ثمره است
علوی را که نیست علم علی	نقش سودا است هرچه بر شجره است
عالم است از صفت «عباد الله»	جاهل از زمره «هم الکفر» است
شاه نشاسدت محل گرچه	سخت زاد سفره «سفره» است
زیر دونان نشین که شیر فلک	به سه منزل فرود گاو و بره است
زیرگان زیر گاو ریشان اند	کال عمران فروتر از بقره است

که در بیت سوم از آیات «عباد الله المخلصین» که پنج بار در سوره صافات در آیه‌های ۴۰، ۷۴، ۱۲۸، ۱۶۰، ۱۶۹ آمده و نیز آیه ۴۲ از سوره عبس: «اولئک هم الکفره الفجره» استفاده کرده است و در بیت

چهارم از آیه ۱۵ و ۱۶ همین سوره عبس «بایدی سفره»، «گرام برره» استفاده کرده است و در بیت آخر نیز برای اثبات مقصود خود از وضع قرار گرفتن سوره‌ها در قرآن یاد کرده و نکته‌سنجی نموده است چه در قرآن مجید سوره آل عمران فروتر از سوره بقره (گاو) قرار گرفته است. و همین نکته‌سنجی را بر پایه قرار گرفتن سوره‌های قرآنی بار دیگر یاد کرده است. می‌گوید:

گر فروتر نشست خاقانی
نه ورا عیب و نه ترا ادب است
«قل هو الله» نیز در قرآن
زیر «تبت یدا ابی لهب» است!

عروس عافیت آنکه قبول کرد مرا
که عمر بیش بها دادمش به شیربها
مرا به منزل «الا الذین» فرود آور
فروگشای زمن طمطراق «الشعرا»

که از آیات ۲۲۴ تا ۲۲۷ از سوره شعراء اقتباس کرده است:

«والشعراء يتبعهم الغاؤون. ألم تر أنهم في كل واد يهيمون. وأنهم يقولون مالا يفعلون الا الذين آمنوا و عملوا الصالحات و ذكروا الله كثيرا...»

یعنی: و از شاعران و گمراهان پیروی می‌کنند. آیا نمی‌بینی که آنها در هر وادی سرگشته می‌شوند. و آنان می‌گویند آنچه را که نمی‌کنند. مگر آن کسان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند و خدا را بسیار یاد کردند... خاقانی در چند مورد دیگر نیز به این آیه اشاره کرده از جمله می‌گوید:

اگر چه نام من اندر حساب «الشعرا» است
ز مدحت توبه «الا الذین» سزوارم

مفسران گفته‌اند: چون این آیه‌ها فرود آمد. عبدالله رواحه، کعب بن مالک و حسان ثابت پیش رسول (ص) گریان آمدند! گفتند: یا رسول الله، خدای متعال در حق شاعران این گفت و ما شاعریم. رسول الله (ص) گفت: آیات را تمام برخوانید: «... الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات...»

ایشان دل خوش شدند.

در کتب حدیث و ادب آمده است که ابوبکر و عمر نیز شاعر بودند ولی علی (ع) از آن دو شاعرتر بود. خلاصه هم خاقانی و هم شاعران بزرگ دیگر می‌خواستند در اشعار خود به مخالفان خود بگویند که ما

شاعریم و شاعری در نفس خود عیب نیست، مگر اینکه شاعر به جای پند و نصیحت و دفاع از حق تملق بگوید و زبان به دروغ و ناروا بیالاید.

۳. خرد به ماتم و تن در نشاط خوش نبود که دیو جلوه کند بر تو و پری رسوا

برو نخست طهارت کن از «جماع الاثم» که کس جنب نگذارند در جناب خدا

که اشاره است به حدیث مشهور «الخمیر جماع الاثم و امّ الخبائث و مفتاح الشر»

شراب مستی آور ریشه همه گناهان و مادر همه ناپاکی‌ها و کلید بدی‌هاست.

۴. خاقانیا به سائل اگر یک درم دهی خواهی جزای آن دو بهشت از خدای خویش

پس نام آن کرم نهی ای خواجه بر منه نام کرم به داده روی و ریای خویش

بر داده تو نام کرم کی بود سزا تا داده را بهشت شناسی سزای خویش

تا یک دهی به خلق و دو خواهی زحق جزا آن را را شمار که شمردی عطای خویش

دانی کرم کدام بود آنکه هر چه هست بدهی به هر که هست و نخواهی جزای خویش

که اشاره دارد به آیات از قرآن کریم

۱. «یا ایها الذین آمنوا لا تبطلوا صدقاتکم باليمن والاذی» (سوره بقره، آیه ۲۶۴).

نیکی‌های خود را با منت نهادن و آزار رسانیدن باطل مسازید.

۲. «و لا تمنن تستکثر» (سوره مدثر، آیه ۶) و مده برای آنکه بیشتر بستانی.

۳. «الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله ثم لا یتبعون ما انفقوا منّا ولا اذی لهم اجرهم عند ربهم» (سوره

بقره، آیه ۲۶۲). کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند و به دنبال انفاق خود منت نمی‌نهند و

آزار نمی‌رسانند آنان را نزد پروردگارشان پاداش است.